

DÖNTÉS ÉS HAGYOMÁNY*

KARÁCSONY ANDRÁS

Döntéseink, legalábbis azok, amelyek súlyát érezzük, mindig megtörik az élet folyamatosságát, konfliktusokból erednek és konfliktusokat eredményeznek. A döntés terhe abból adódik, hogy másként is dönthettünk volna, de mégsem azt tettük. Ami mellett elköteleztük magunkat, azt megpróbáljuk igazolni is – ha éppen felmerül ennek kényszere. Az igazolás könnyebb változata, ha a döntés levezethető az érintettek által egyértelműen ismert körülményekből, és egy közösen osztott logikának megfelel. Ekkor valójában elmosódik a kérdés: ki is vagyok én, aki így döntött? De mi a helyzet, amikor a döntésben a személyes elem nyilvánul meg, amikor nem igazolható a döntés egy magától értetődőnek tűnő levezetéssel? Ekkor felmerül a kérdés: miért éppen ezek a premiszák lettek kiválasztva, miért éppen ez a következtetés fogalmazódott meg döntésként? Egy paradoxonokra érzékeny gondolkodó (Niklas Luhmann) ezt a helyzetet úgy összegezte, hogy dönteni akkor *kell*, amikor nem *lehet* dönteni. Magyarán: amikor nem működik az evidenciaként elgondolt levezetés a premisszákból. A következőkben az efféle döntés jellemzőivel foglalkozom a politikai hagyomány világát illetően.

A döntés kérdéskörére specializálódott szakirodalom az elmúlt évtizedekben differenciált modelleket alakított ki, másfelől viszont a döntés alapjellemzőjét illetően egyoldalúan lehorgonyozott a racionalitásnál, és a kérdések úgy merültek fel, hogy korlátozott-e vagy sem a racionalitás szerepe a döntésnél. Ám, hogy mit is jelent konkrétan a racionalitás, az nagyjából kimerült a (materiális) hátrányok és előnyök összevetésében. Ennél sokkal plauzibilisebb gondolatot fejtett ki Alfred Schütz, amikor – legalábbis a mindennapi élet vonatkozásában – racionálisnak azt a döntést nevezte, amikor a szokásokat követjük.

HAGYOMÁNYOK

A döntés – legalábbis azon változata, amelyről az előzőekben beszéltem – úgy tűnik, mintha szemben állna a hagyomány követésével, a társadalmi élet folytonosságának fenntartásával. Ez azonban nincs így teljes mértékben. Először is azért nincs így, mert a társadalomban – és ez fokozottan érvényes a modern korra – nem egyetlen hagyomány él, hanem különböző hagyományok egymásra rétegződését, sőt nem ritkán egymással való szembenállását tapasztaljuk. Gondoljunk csak a legalapvetőbbekre. A görög–római hagyomány a gondolkodásmódok, a politikai közösség és az államvezetés (a jog és erkölcs) alapvető mintáit közvetíti számunkra. A középkori keresztény hagyomány az egyént szintén mint közösségben élő képzelte el, és emellett hangsúlyozta, hogy az

* Részlet a szerző *Döntés és társadalom* című készülő könyvéből, amely a Molnár Tamás Kutatóintézet gondozásában idén jelenik meg. (A Szerk.)

egyes ember életében folytonosan jelen van annak tudata, hogy életében egy végsősoron kifürkészhetetlen akarató felsőbb instanciára kell tekintettel lennie. A reneszánsz és az újkor hagyománya az önmagában álló individuumot s annak racionális (kalkuláló) gondolkodását, életvezetését állította középpontba. Noha csak néhány évtizedes múltra tekinthet vissza, de a tömegmédiá által hangsúlyozottan hagyományteremtőként lép fel az a világlép, amely egyfelől radikálisan elutasítja a múltbéli látásmódokat és egyúttal minden múltban gyökerező szempontot, másfelől az értékfelfogások relativitásának kiteljesítését képviseli. Ezt az 1980-as években posztmodernnek nevezték, ám napjainkra még ez az egységesítő címke alkalmazása is elsorvadt.

KONZERVATÍV FORRADALOM?

A felsorolt hagyományok egyaránt befolyásolják korunk politikai életét. És már ebből adódik a döntés fontossága, súlya. Ugyanis döntéseinkkel valamely hagyományok életben tartása mellett vagy éppen velük szemben kötelezzük el magunkat. Amikor konzervatív gondolkodónál arról olvashatunk, hogy olyan döntést kell hozni, amely megőrzésre érdemes intézményeket, szokásokat teremt, röviden: amely hagyományt teremt; nos, ekkor sem arról van szó, hogy maga

a döntés, illetve következménye a semmiből épül fel, hanem már léteznek a mindennapi életben olyan gyakorlatok, amelyek hagyománnyá formálhatók. Valójában itt a kezdet kérdéséről van szó. Hogy a kezdet egy nullpont (a semmi), avagy a kezdetben, a kezdetkor is van már valami? Ezen a ponton szembetűnő a radikális társadalmi mozgalmak és a konzervatív látásmód különbözősége. Konzervatív megközelítésben, legyen szó olyanról, amely a hagyományok megőrzése érdekében támogat komoly társadalmi változásokat is (miként erről Edmund Burke írt), vagy egyenesen megőrzésre érdemes hagyományok teremtését hangsúlyozza (miként tette ezt a „konzervatív forradalmár” Moeller van den Bruck), a kezdet sohasem a szellem tökéletes uralmát jelenti a társadalmi valóság szövevénye fölött, hanem a már meglévők világából emel ki értéknek tekintett mozzanatokot, és azok megóvásáért, felemelkedéséért, elterjesztéséért küzd. Ezzel szemben a radikális társadalomváltoztatók, legyen szó a francia forradalom fanatikus harcosairól vagy a kommunista mozgalomról, mindig a múlt semmivé tételéből kiindulva, a szellem által kitalált, tökéletesen új világot akartak létrehozni. Okkal nevezhető ez – Hayek alapján – „konstruktivista társadalomképek”. Magyarán: a valóságot zárójelbe tevő döntésimádat áll e gondolati konstrukció mögött. Akik ezt az utat választották, azoknak folyamatosan kellett alkalmazniuk ezt a döntésformát. Így volt ez a francia forradalom alatt, emlékezzünk a vendée-i lázadás véres leverésére, majd a jakobinus terrorra, vagy például a kommunista gazdaságpolitikára (ha-

dikommunizmus, NEP, tervrendszer). Mind-mind a múlt – s ebbe beleértődik a már önmaga által teremtett múlt is – eltörlését, gyökeres kiirtását célozta meg. Ezáltal is megszabadulva az éppen aktuális döntés lehetséges korlátaitól. Miként növekszik az elit politikai szabadsága, úgy csökken az alávetetteké. (Jól ismert Isaiah Berlin negatív/pozitív szabadság-elemzése.)

A forradalom – amikor a valóság semmi és a politikai döntés abszolút, azaz béklyómentes, ha úgy tetszik: gátlástalan – értelmezéséről két nagyon különböző politikusnál, politikai gondolkodónál találhatunk eligazító megállapításokat. Az egyik Lenin, aki politikusként mutatta fel, praktizálta azt, hogy miképp

Hagyomány és döntés
– Hunyadi Mátyás szobra
(Brestyánszky Béla, 1896)
az Országház keleti homlokzatán
(Dimitris Kamaras felvétele)

lehetséges mindenféle múltban gyökerező hagyomány eltörlése és egy ilyen helyzetben bármiféle döntés meghozatala (heideggeriánus nyelven szólva: Lenin-nél a semmi semmizett¹), a másik pedig Carl Schmitt, aki politikai gondolkodóként elemezte ezt a helyzetet, és – legalábbis 1933/34-ben – az efféle helyzet igazolására törekedett. A kivételes állapotban megjelenő szuverén döntése ki-zárólag önmagából fakad, semmiből sem levezethető.

A hagyomány nem igazságos vagy igazságtalan, nem racionális vagy irracionális, hanem van. A hagyomány eszmeileg nem tervezhető, hanem csak befolyásolható (erősíthető vagy éppen gyengíthető). A korábbiakban említett radikális társadalomkonstruktivisták ugyan rövid távon képesek voltak hagyományok eltörlésére (leginkább a hagyományokat személyes életükben képviselők likvidálásával, de legalábbis a társadalom peremére történő száműzésükkel), ám a történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy még ekkor is képesek voltak – akár évtizedekkel később is – feléledni a felszámolt hagyományok. Természetesen nem önmaguktól ébredtek fel, hanem döntésekre volt szükség, olyan politikai-jogi döntésekre, amelyek megnyitották a hagyományok elzárt útját. Ennek extrém példája: Sztálin 1941-ben, látva a támadó német csapatok szinte feltartóztathatatlan előrenyomulását, rádióbeszédet intézett a szovjetizált néphez, és az egyházi szóhasználat szerint „fivéreimnek és nővéreimnek” szólította az embereket. Kétségbeesésében tehát visszanyúlt egy olyan hagyományhoz, amelyet addig tűzzel-vassal pusztított. És ez a visszanyúlás hatott, sokakban azt az érzést alakította ki, hogy nem a szovjet rendszert, hanem a hazát kell megvédeni. Természetesen szó sem volt bármiféle visszatérésről a régi hagyományhoz, csupán politikai számításról beszélhetünk, hiszen ekkor és később is a szovjetrendszer ökle, az NKDV mindent átható hatalma jelen volt a hadseregben és a civil életben is – már amennyire egyáltalán alkalmazható ebben a rendszerben a „civil” (magánélet) fogalma. De a visszaélés lehetősége mégis azt mutatja, hogy élt még a megtiport hagyomány.

olyan korban élünk, amikor újra politikai érték a nemzeti szuverenitás hagyománya ”

DÖNTŐ HAGYOMÁNY

Az elmúlt évtizedben gyakorta olvashatunk a liberális demokráciával kapcsolatos kételyekről, és ezen kritikus gondolatok megfogalmazói olyan hagyományokhoz kívánnak visszanyúlni, amelyekben nem az önmagában megálló, sőt önmaga számára törvényalkotó egyént gondolják a politika alanyának, hanem a közösségben élő egyént, aki segítségre szorul a kaotikus vagy éppen túlhatalommal bíró külvilág hatásaival szemben. Ebből következően felértékelődött a politikai közösség (nemzet) és annak intézményesült támogatója (az állam). Ebben az esetben is azt láthatjuk, hogy egy háttérbe szorult hagyomány nem önmagától éled fel, hanem döntés, döntések szükségesek ehhez. A döntésekre mint a hagyományok áramlását szabályozó zsilipkapukra tekinthetünk, amelyek terelőerejét nem szabad lebecsülni.

Minden döntés kockázatos, előnyökkel és hátrányokkal is jár. A legnagyobb csalások (vagy finomabban fogalmazva: önáltatások) közé tartozik, ha egy döntést úgy akar elfogadtatni a döntéshozó, hogy az a következményekre tekintettel kockázatmentes. A kockázatok mérlegelése már önmagában döntéssorozatot kíván. A döntés, az igazi döntés nem nélkülözi a döntéshozó személyének kockázatát. De hát a politika kiváltképp a kockázatok világa. Aki politikai döntést hoz, az tudja, hogy majdnem mindig a politikai élete a tét. És ez az élet, a politikai élet a hagyományokban gyökerezik – legalábbis konzervatív szemszögből. Épp ezért alapvető jelentőségű, hogy melyik hagyomány mellett kötelezi el magát, mely hagyományt utasítja el és melyet emel középpontba. Jelenleg olyan korban élünk, amikor újra politikai érték a nemzeti szuverenitás hagyománya.

1 Erről lásd bővebben lapunk 2016/2. számából: SCHLETT István: *A diktatórikus szocializmus* (19–56). A Szerk.